

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 9, sayı / issue: 1
(Bahar / Spring 2022): 309-329

Önemli İki Hemziyye Şerhi: Hayru'l-Kırâ ve el-Minehu'l-Mekkiyye Mukayesesi

Two Important Annotations of Hamziyah: Comparison of Khayr al-Qirâ and al-Minah al-Makkiyah

Zahir Aslan

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Assist. Prof., Trabzon University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric
Trabzon/Turkey

e-mail: zahiraslan@trabzon.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6276-7686>

DOI: 10.33718/tid.895390

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Nisan / April 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Zahir Aslan, "Önemli İki Hemziyye Şerhi: Hayru'l-Kırâ ve el-Minehu'l-Mekkiyye Mukayesesi", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 9/1 (Bahar 2022): 309-329

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Önemli İki Hemziyye Şerhi: Hayru'l-Kırâ ve el-Minehu'l-Mekkiyye Mukayesesi

Öz*

Klasik dönemde yazılan eserlerin anlaşılmasında şerhlerin önemli bir işlevi vardır. Şiir şerhlerinde de tek bir beyit altında dil alanının yanı sıra birçok temel alanla ilgili bilgiler verilmektedir. Bu özellikleriyle şiir şerhleri dikkate değerdir. Muhammed b. Sa'îd el-Bûsîrî'nin (ö. 695/1296 [?]) *el-Kasîdetü'l-hemziyye*'si hakkında birçok eser kaleme alınmıştır. Kasidenin nüshasını tedarik edebildiğimiz en eski şerhi Muhammed el-Cevcerî'nin (ö. 889/1484) *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ümmi'l-kurâ* adlı eseridir. Sonraki süreçte bu esere altmıştan fazla yerde atıf yaparak eleştiri, alıntı ve değerlendirmelerde bulunan İbn Hacer el-Heytemî'ye (ö. 974/1567) ait *el-Minehu'l-Mekkiyye fî şerhi'l-Hemziyye* ise bu alandaki literatürü önemli derecede etkilemiştir. İbn Hacer bu eserinde *Hayru'l-kırâ*'yı temel kaynaklardan birisi olarak kullanmıştır. Her iki eserin muhteva, yöntem ve üslup açısından mukayeseli olarak inceleneceği bu araştırmada, *Hayru'l-kırâ* kasideyi konularına ayrılarak şerh etmesi, girişte yaptığı arûz ve kâfiye açıklamaları ve lügat tahlilleri bakımından önemli görülmüştür. Buna göre Cevcerî'nin eserinin muhtasar tarzda kaleme alınan fakat eğitici-öğretici şerhler kapsamında olduğu söylenebilir. Buna mukabil İbn Hacer'in şerhinde detaylı ıstılah açıklamalarının, bol miktarda kaynak/müellif ismi vererek yaptığı tahlillerin ve takip ettiği araştırmacı-analizci metodun ön planda olduğu anlaşılmıştır. İbn Hacer'in eseri bu açıdan ansiklopedik tarzda yazılan şerhler kategorisinde kabul edilebilir. Aralarındaki ilişki ve özellikleri itibarıyla *el-Minehu'l-Mekkiyye'nin Hayru'l-kırâ*'nın mütemmim bir cüzü olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kaside, Hemziyye, Şerh, Cevcerî, İbn Hacer.

Two Important Annotations of Hamziyah: Comparison of Khayr al-Qirâ and al-Minah al-Makkiyah

Abstract

Annotations have an important function in understanding the works written in the classical period. As well as the field of language, information related to many basic fields is given in the poetry annotations under a single couplet. Poetry annotations are remarkable with these features. Many works have been written about Mohammad ibn Sa'îd al-Bûsîrî's (d. 695/1296 [?]) *Qasîdah Al-Hamziyah*. The oldest annotation of the eulogy that we can obtain is the work of Mohammad al-Jawjarî (d. 889/1484) called *Khayr al-Qira fî Sharh Umm al-Qura*. In the next period, referring to this work in more than sixty places such as criticisms, quotations, and evaluations, Ibn Hajar al-Haytami's (d. 974/1567) work called *al-Minah al-Makkiyah fî Sharh al-Hamziyah* has a significant impact on the literature in

* Bu makale, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne bağlı olarak hazırlayıp savunduğum "Muhammed el-Cevcerî ve Hayru'l-Kırâ fî Şerhi Ummi'l-Kurâ Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkîk)" adlı doktora tezinden türetilmiştir. This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Mohammad al-Jawjari and his work called Khayr Al-Qirâ fî Sharh Umm Al-Qurâ (Critical Edition)" PhD, Dissertation, Recep Tayyip Erdogan University, Rize/Turkey, 2021.

this field. In this work, Ibn Hajar used *Khayr Al-Qira* as one of the main sources. In this research, in which both works will be analyzed comparatively in terms of content, method and style, *Khayr Al-Qira* is considered important since it annotates the eulogy by separating it into subjects, and includes explanations related to prosody and rhyme, also involves lexicon analysis. Therefore, it can be said that Jawjarî's work is written in a concise style but is within the scope of educational-instructional annotations. On the other hand, it is understood that in Ibn Hajar's annotation, detailed terminology explanations, the analysis carried out by giving the name of several sources/authors, and the researcher-analyst method that is followed are at the forefront. In this respect, Ibn Hajar's work can be accepted in the category of annotations written in an encyclopedic style. It is concluded that *al-Minah al-Makkiyah* is an integral part of *Khayr Al-Qira* in terms of their relationship and characteristics.

Keywords: *Ode, Hamziyah, Annotation, Jawjarî, Ibn Hajar.*

Giriş

Söz söyleme sanatının en etkili formlarından biri olan şiir, Arap edebiyatında kadim bir edebî ürün olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık iki bin yıllık bir tarihe sahip olan Arap şiiri, Arap edebiyatının en önemli unsuru olarak kabul görmüştür.¹ Savaş, cömertlik, kahramanlık, fedakârlık, dürüstlük, medih, hiciv ve mersiye gibi konular câhiliye dönemi şiirlerinde işlenmiş olmakla birlikte dinî motiflere pek rastlanılmamıştır.² Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlüyle birlikte Arap edebiyatında büyük değişimler yaşanmıştır.³ Örneğin, önceleri maddi bir beklenti sonucu zengin insanlar ve kabile reislerine yazılan medih şiirlerinin yerini Hz. Peygamber'i savunmak ve müşrikleri hicvetmek için yazılan şiirler almıştır. Ayrıca peygamberlik süresi boyunca yaşanan önemli savaşlar ve olaylarla ilgili başarı ve kahramanlık anlatıları medih şiirlerinde işlenen diğer unsurlar olmuştur.⁴

Hz. Peygamber'in hayatından itibaren var olan medhiyeler, özellikle Hicri VI. yüzyılın başlarından itibaren çalkantılar yaşayan İslâm toplumunda tasavvuf kimliğiyle öne çıkan şairlerle yaygınlaşmış⁵ ve insanlar hayatın problemleri yapısından bir anlamda inzivaya çekilerek bu eserleri dua ve istiğfarlarına katmıştır.⁶ Bazı edebiyat tarihçileri tarafından en büyük medih şairi olarak değerlendirilen⁷ Bûsîrî'nin (ö. 695/1296) nazmettiği *Ümmü'l-kurâ fî medhi hayri'l-verâ (el-Kasîdetü'l-hemziyye)* adlı kaside, en meşhur eseri *Kasîdetü'l-Bürde* ile beraber bu alanda zirve eserler

1 Fâhûrî, *el-Câmi' fî târihi'l-edebi'l-Arabî*, 55-56, 63-64; Brockelmann, *GAL*, 1/42-43, 120; Dayf, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, 1/38-39.

2 Fâhûrî, *el-Câmi fî târihi'l-edebi'l-Arabî*, 64-66; 216.

3 İslâm'ın gelmesiyle beraber edebiyat alanında ön plana çıkan temel unsur Kur'ân-ı Kerîm ve üslubu olmuştur. Kur'ân, Arap edebiyatı tarihinde Arabistan bölgesinden başlayarak dünyanın dört bir tarafına hızla yayılan bir inkılap gerçekleştirmiştir. Arapları Kureys lehçesi etrafında birleştirmiş, dile dini bir hüviyet vererek yeni anlamlar ve tasvirler kazandırmış, kullandığı garib kelimeler, sıra dışı üslup ile beyân ve belâgat sanatlarıyla muciz bir kelimaya çıkarmıştır. Daha önce bilinmeyen ve sonradan da benzeri getirilemeyen bu müstesna üslup Arap edebiyatının temelini yükseklerle taşımıştır. Dayf, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, 2/30-34.

4 Hemedânî, *"el-Medîhu'n-nebevî 'inde şuarâi'l-Arabiyyeti'l-bâkistaniyyîn"*, 128.

5 Mübarek, *el-Medâihu'n-nebeviyye*, 17.

6 Durmuş, "Şiir", 39/149-151.

7 Dayf, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, 5/188; 7/363.

olarak kabul edilmektedir.⁸

Halk arasında büyük teveccüh gören *el-Kasîdetü'l-hemziyye*'yi önemli kılan bir diğer husus, tarih boyunca birçok çalışmaya konu olmasıdır.⁹ Eserle ilgili kaleme alınan en meşhur ve en kapsamlı şerh İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) yazdığı *el-Minehu'l-Mekkiyye fî şerhi'l-Hemziyye* adlı eserdir. İbn Hacer'in bu eserinin en meşhur şerh olmasının yanı sıra, kendisinden sonra yazılan diğer şerhleri önemli oranda etkilediği görülmektedir.¹⁰ Ancak tedarik edebildiğimiz en eski *Hemziyye* şerhi olan Muhammed el-Cevcerî'nin (ö. 889/1484) *Hayru'l Kirâ fî Şerhi Ümmi'l Kurâ* adlı eseri, İbn Hacer'in temel kaynağı mahiyetindedir. Ayrıca *Hemziyye*'nin diğer şerhleri üzerinde önemli etkisi bulunan İbn Hacer'in, eserinde bir kısmı eleştirel olmak üzere Cevcerî'ye birçok yerde atıf yapması ve ondan alıntılarda bulunması çalışmayı önemli kılan bir diğer husustur.

Şerhini yazarken *el-Kasîdetü'l-hemziyye*'yi üstün edebî anlatımıyla aklî ve naklî birçok bilgiyi ihtiva eden bir eser olarak niteleyen Cevcerî, bu nadide eserin anlaşılmasını sağlayacak bir kaynak bulunmadığından dolayı eserini yazdığını söylemektedir.¹¹ Ayrıca Cevcerî'nin *Hemziyye* üzerine yapılan sonraki şerhlerden farklı bir metotla kasideyi konularına göre ayırması ve arûz-kâfiye bilgilerine de yer vermesi eserin kendine özgü özelliklerindedir. İbn Hacer de eserinin girişinde Cevcerî'nin eserini övmektedir. Ancak *Hemziyye*'nin üstün edebî meziyetleri ve faydalı içeriğinin anlaşılması için yeni bir şerh yazımının gerektiğini söylemesi,¹² altmıştan fazla yerde Cevcerî'ye yaptığı atıfların çoğunun eleştirel mahiyette olması, eserini yazarken Cevcerî'nin eksik bıraktığı alanlara yoğunlaşması ve yazdığı eserin kapsamlı mahiyeti her iki eserin mukayeseli bir şekilde incelenmesini gerektiren sebeplerdendir.

Bu çalışmada incelenecek eserlerden *Hayru'l Kirâ* ve müellifi hakkında kaleme alınan makalede¹³ eser ve müellifle ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Ancak İbn Hacer'in eserine dair müstakil bir çalışmaya rast-

8 Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, 7/365.

9 Bk. Aslan, "Kasîde-i Hemziyye ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", 61-87.

10 Bk. "Cevcerî ve İbn Hacer'in Sonraki Şerhler Üzerindeki Etkileri" Başlığı.

11 Cevcerî, *Hayru'l-kirâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 2a.

12 İbn Hacer, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 71.

13 Bk. Aslan - Sevinç, "Muhammed el-Cevcerî ve Hayru'l-Kirâ fî Şerhi Ummi'l-Kurâ Adlı Eseri", 532-565.

lanmamıştır. Ayrıca - tespit edebildiğimiz kadarıyla - her iki eserin mukayese edildiği bir makale bulunmamaktadır. Bu makalede ise her iki şerhin telif sebebi, müelliflerin izlediği metot, temel aldıkları kaynaklar, eserlerin ortak yönleri, kullandıkları istişhâd kaynakları ele alınacak ve her iki eserden örnekler verilerek tahlil edilecektir. Eserlerde kullanılan dil ve üslubun inceleneceği bölümde; eserlerin yazılış amaçları tespit edilecektir. Ayrıca müelliflerin belirttiği gerekçeler dışında ipuçlarına da ulaşılması hedeflenmektedir. Örnekler üzerinden yapılan mukayesede ise lügat açıklamaları, i'râb tahlilleri ve belâgat açısından her iki müellifin değerlendirmeleri irdelenecektir. İstişhâd kaynakları başlığında, kaynakların çeşitliliği ve kullanım sıklığı hakkında bilgi verilecektir. Cevcerî ve İbn Hacer'in lügat, i'râb ve belâgat tahlilleri dışında beyitlerin anlaşılmasına dair hadis, siyer ve tarih kaynaklarından istifade ederek yaptıkları uzun ve teferruatlı açıklamalara/değerlendirmelere kısaca değinilecektir. Ancak bu bölüm Arap dili alanını ilgilendirmediği için detaya girilmeyecektir.

1. Şârihlerin Eserlerini Yazma Sebepleri

Muhammed el-Cevcerî, *Hayru'l Kırâ fî Şerhi Ümmi'l Kurâ* adlı eserinde Bûsîrî'nin kaleme aldığı ve Hz. Peygamber'in hayatını anlattığı *el-Kasîdetü'l-hemziyye*'nin Resulullah'ı methetmenin bereketiyle nazımının tatlı, lafızlarının akıcı olduğunu ve sahip olduğu edebî anlatımıyla benzerinin nazmedilmediğini ifade etmektedir. Ayrıca kasidenin keşfedilmemiş güzelliklerini ortaya çıkarmak ve derin manasını keşfetmek için bir şerhe ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir.¹⁴ Çünkü eser ile ilgili bir şerhe rastlamadığını¹⁵ bu sebeple kasidenin inceliklerini ortaya çıkaracak niteliğe haiz beklentileri karşılayan doyurucu ve yeterli bir şerh yazdığını aktarmaktadır. Şerhini okuyucuyu sıkacak kadar uzatmadığını ancak bilgi ihtimali oluşacak düzeyde kısa da tutmadığını, eserdeki müşkül bölümleri çözecek mutemet bir kaynak bulamadığını bu sebeple kasidenin ihtiva

14 Cevcerî, *Hayru'l-kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 2a.

15 Müellif kaside ile ilgili bir şerhe rastlamadığını ifade etse de biyografi kaynaklarında yaptığımız araştırmalar neticesinde Cevcerî'nin vefatından önce (hicri 889) Sa'd b. Yûsuf el-Elbîrî (ö. 751/1350) ile Ahmed b. Muhammed es-Sâğânî (ö. 825/1424) tarafından esere bir şerh yazıldığı görülmektedir. Muhtemelen bu şerhler müellifin yaşadığı bölgede mevcut değildir veya müellif bunlara ulaşamamıştır. Abdullah Mahmud el-Habeşî, *Câmi'u's-şurûh ve'l-Hevâşî* (Abu Dabi: el-Mecme'u's-Sekâfi, 2004), 2097; Wilhelm Ahlwardt, *Die Handschriften Verzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin* (Berlin: A. Asher & Co., 1895), 7/62.

ettiği birçok hacimli kitapta bulunamayacak eşsiz ve kapsamlı bilgilere değindiğini ifade etmektedir. Müellif son olarak nebevî medihler alanında çalışmalar yapan birçok âlim gibi, Hz. Peygamber'i metheden insanların zümresine ilhak olmayı arzu ettiğini anlatmaktadır.¹⁶

İbn Hacer el-Heytemî *el-Minehu'l-Mekkiyye* adlı eserinin girişinde *el-Kasîdetü'l-hemziyye*'nin eşsiz ve ince hususiyetlere haiz, Hz. Peygamber'in mucizelerini, şemâil ve siretini açıklayan, fasîh ve edebî sanatların mahir bir şekilde uygulandığı alanındaki en önemli manzum eser olduğunu aktarır.¹⁷ Daha sonra alanında yetkin olarak nitelediği Cevcerî'nin şerhinden¹⁸ bahseden müellif şerhte kasidenin bahri, kâfiyesi ve arûz ilmine dair teferruatlı bilgiler olduğunu anlatarak övdükten sonra buna rağmen kasidenin kapsamlı bir şerhe ihtiyaç duyduğunu aktarmaktadır.¹⁹

Görüldüğü üzere her iki şerhin amacı, kasidenin manasını açıklamak, barındırdığı edebî derinliği ortaya çıkarmak, kullandığı belâgat sanatlarını okuyucuya aktarmak ve bu vesileyle Hz Peygamber'i methedenlerin zümresine ilhak olmaktadır.

2. Şârihlerin Anlatım Üslubu

Sözlük açıklamaları ve i'râb tahlilleri yapılan bölümlerde ilgili alana dair ıstılahların bolca kullanıldığı görülen her iki eserin bu bölümlerinde ilmî bir üslup göze çarpmaktadır. Cevcerî'nin sözlük açıklamaları ve i'râb tahlilleri yaptığı bölümlerde uzun ve teferruatlı anlatım görülürken, İbn Hacer'de ise sözlük açıklamaları genelde i'râb tahlilleri bölümü içinde kısa bir şekilde verilmiştir.²⁰ Cevcerî'nin eserinde lügat, i'râb ve el-ma'nâ bölümleri bu alanda yetkin olmayan kimselere yönelik anlatım tarzındadır. Müellifin belâgat sanatlarını anlattığı yerlerde kullandığı üslup ise

16 Cevcerî, *Hayru'l-kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 6a.

17 İbn Hacer, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 69, 72-74.

18 İbn Hacer de kendisinden önce *Hemziyye* üzerine yazılan şerh olarak sadece Cevcerî'nin eserinden bahsetmektedir. Muhtemelen İbn Hacer de yukarıda bahsettiğimiz ve Cevcerî'den önce yazılan şerhlere ulaşamamıştır. Nitekim Sa'd b. Yûsuf el-Elbîrî'nin yaşadığı bölge Endülüs sınırları içerisindeydi. Ahmed b. Muhammed es-Sâğânî'nin yaşadığı bölge ise günümüzde Özbekistan sınırları içinde yer almaktadır ve dönemin şartları göz önüne alındığında her iki eserin Mısır'a ulaşamamış olması tabii gözükmektedir.

19 Bk. İbn Hacer, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 71-72.

20 Bk. İbn Hacer, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 91-92, 131, 134, 215, 334, 489, 626-627.

Arap dili eğitiminde daha ileri düzeyde olan talebelere uygundur.²¹

Müellifin kullandığı bu dil eserin medresede ders kitabı olarak okutulması için yazdığı şeklinde yorumlanabilir. İbn Hacer'de ise lügat açıklamaları hariç uzun anlatım tarzı takip edildiği göze çarpmaktadır. Şârihlerin kendi yorumlarını da katarak beyitlerin anlamını açıkladığı bölümde ayet, hadis ve siyer kaynaklarından alıntuların çoğunlukta olması sebebiyle özellikle Cevcerî'nin şerhinde metin halkın da anlayacağı bir hüviyete bürünmektedir. Her iki şerhte de şârihlerin genelde kasidede anlatılanları savunan ve kaside müellifinin düşünce dünyasına bağlılığı gösteren bir üslup kullandıkları görülmektedir. Cevcerî'nin eseri (eğitici) öğretici şerhler²² kategorisinde değerlendirilebilir. Eserin muhtasar bir niteliğe sahip olması ve çoğunlukla hoca-talebe diyalogu şeklinde bir üslupla kaleme alınması bu iddiayı güçlendirmektedir. İbn Hacer'in eseri ise uzun, teferruatlı ve birçok alanla ilgili açıklamaların yapıldığı araştırmacı bir tarzda kaleme alınmış daha dinamik bir hüviyete sahiptir. Bu şekliyle eser ansiklopedik tarzda yazılan şerhler²³ kategorisinde değerlendirilebilir.

3. Konuları Ele Alırken İzledikleri Metot

Cevcerî kasideyi şerh ederken “ص” harfiyle remzettiği “النص” “ana metin” ve “ش” harfiyle remzettiği “الشرح” “şerh” şeklinde iki ana bölüm oluşturmaktadır. Ardından şerh başlığı altında “اللغة” “el-luğa”, “الإعراب”

21 Müellif sadece ilgili beyitte geçen belâgat sanatlarını tespit yoluna gitmekte, detaya girmemektedir. Bk. Cevcerî, *Hayru'l-kırâ*, (Fezullah Efendi, 1672), 38a. İbn Hacer'in de eserinde sadece belâgat tespiti yaptığı yerler olmakla beraber çoğu yerde konuyu örneklerle zenginleştirerek detaylı açıklamalar yapmaktadır. Bk. İbn Hacer, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 141, 231, 336, 376.

22 Genellikle muhtasar olarak kaleme alınan bu tür şerhlerde müellif, lügat açıklamalarını yapar, ardından mana bölümüne geçer ve şiirlerin anlamları üzerine analizler yapar. Daha sonra anlam farklılıklarına, geçmişteki veya şârihin dönemindeki gramer tartışmalarına sebep olabilecek önemli gördüğü yerlerde de i'râb tahlili yapar. Arûz veya belâgat ile ilgili bilgilere de yer verilen bu tür şerhler, kendi içinde müellifin kültür dünyası, eseri yazma gerekçesi ve hitap ettiği kesime göre farklılıklar gösterebilmektedir. Rıdvan, *Târîhu'n-nakdi'l-edebe*, 74-75.

23 Eğitici/öğretici şerhlerde işlenen konuları da içeren geniş ansiklopedik tarzda yazılan bu şerhlerde, bazen tek bir konu işlenirken, bazı durumlarda ise sadece edebî sanatlar ön plana çıkarılarak yazılmaktadır. Geniş içeriğe sahip olması hasebiyle bu eserler dil-belâgat tarihi kitaplarına da benzetilmektedir. Müellif bu tür şerhlerde edebî kimliğini yansıtır, kişisel görüşlerini sıkça kullanır, belâgat sanatları ile ilgili derinlemesine analiz yapar ve bazı durumlarda yeni görüşler ortaya koyar. Rıdvan, *Târîhu'n-nakdi'l-edebe*, 74-75.

“el-İ'râb”, “المعنى” “el-Ma'nâ”, “البدیع” “el-Bedî” ve bazı yerlerde de “الأدلة” “el-Edille”²⁴ başlıkları altında eseri incelemektedir. Kasidenin beyitlerini “النص” başlığı altında verdikten sonra sözlük açıklamalarını sarf tahlilleri ve halkın günlük kullanımlarından örnekler vererek zenginleştiren müellif, ayet ve bazı durumlarda da şiir istişhâdı ile görüşlerini destekleme yoluna gitmektedir. Bazı yerlerde İslâmî ilimlerin farklı alanlarını ilgilendiren kelimelerin ıstılah anlamına da değinmektedir.²⁵ İ'râb tahlilleri bölümünde tahlilini yaptığı cümleyi genellikle kelime kelime ele almıştır. Eserinde “المعنى” başlığı altında kasidede işlenen ve Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgilerin kaynaklarıyla beraber açıkladığı bölüm hariç kaynak vererek teferruatlı anlatım yaptığı görülmeyen Cevcerî, sözlük ve i'râb tahlilleri bölümlerinde konuyla ilgili farklı görüşleri de zikrettikten sonra “وهو أضعف”²⁹ “وهو أقرَّب”²⁸ “وهذا أحسن”²⁶ “وهو أفصح” gibi ifadelerle kendi tercihini belirtmiştir.

İbn Hacer'in şerhini kaleme almadan önce Cevcerî'nin şerhini okuduğu anlaşılmaktadır. Giriş bölümünde Cevcerî'den “hocalarımızın hocası edebî ve şer'î ilimlerde uzman, İmam Şems el-Cevcerî” diye bahsetmektedir.³⁰ Cevcerî'den sadece giriş bölümünde bahsetmekle kalmayıp altmıştan fazla yerde “eş-şârih” ifadesi ile kendisine atıf yapmıştır. Bu atıfların büyük bölümü tenkit içermekle beraber, eserini Cevcerî'nin şerhinde eksik bıraktığı yerleri tamamlama üzerine yazdığı söylenebilir. Ancak teknik konular olmaları sebebiyle lügat ve i'râb açıklamaları bölümlerinde kısmen benzerlikler görülse de İbn Hacer'in eserinin Cevcerî'nin tekrarı olduğu söylenemez. Zira İbn Hacer şerhinde verdiği bilgiyi delillendirmeye önem vermektedir.³¹ Böylece okuyucu verilen bilgilerin sıhhat derecesi

24 Bu başlık altında zikrettiği deliller, kasidede geçen olayların hadis ve siyer kaynaklarından ibarettir. Müellif bu başlıkta Arap dili ile ilgili bir kaynaktan bahsetmemektedir.

25 Cevcerî, *Hayru'l-kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 3b; 4a; 4b; 9b.

26 Cevcerî, *Hayru'l-kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 7a, 50b.

27 Cevcerî, *Hayru'l-kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 77b.

28 Cevcerî, *Hayru'l-kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 42b.

29 Cevcerî, *Hayru'l-kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 51b, 81b.

30 Bk. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 71-72.

31 Ancak burada dikkat çeken husus farklı âlimlerin görüşlerini açıklarken eser ismi yerine sadece şahıs isimlerini zikretmesidir. Cevcerî'de ise bu yöntem yok denecek kadar azdır.

ve âlimler tarafından nasıl yorumlandığı hakkında fikir edinirken, tercih edeceği görüş hakkında daha bilinçli davranma imkânına sahip olmaktadır. Eserinde işlediği konuyla ilgili farklı görüşleri isim vererek teferruatlı bir şekilde zikretmekle yetinmeyen İbn Hacer, ardından “قُلْتُ فَاِنْ / قُلْتُ” ifadeleriyle mukadder sorulara cevaplar vererek işlediği konuya dair tercihini gerekçesiyle açıklamaktadır. İbn Hacer’in kullandığı bu metot eseri monoton yapıdan uzaklaştırmakta ve konuya dinamik bir hüviyet kazandırarak ilmî merakı celp etmektedir. İbn Hacer bu detaylı açıklamaları bazen bir başlık açmadan bazı durumlarda ise “تَنْبِيْه” “tenbîh”³² ve “فَايْدَة” “fâide”³³ gibi başlıklar altında yapmaktadır.

İbn Hacer’in eserinin önemini artıran bir diğer husus, girişte müellif Cevcerî’yi övmekle beraber eserine karşı eleştirel bakış açısını kaybetmemiş olması ve birçok yerde Cevcerî’yi tenkit etmekten geri durmamasıdır. Nitekim İbn Hacer, Cevcerî’nin bazı yerlerde konuyu gereği gibi açıklamadığını,³⁴ önemli yerleri atladığını³⁵ ve yanlış tercihlerde bulunduğunu³⁶ ifade etmiştir. Cevcerî’nin şerhinden bağımsız olarak düşündüğümüz zaman beyitleri teker teker incelemesiyle ana metin ile şerh arasında insicam sağlanması, farklı görüşlere çokça yer verilmesi, açıklanan konuya benzer örneklere değinilmesi, özellikle dil bilimleri ile ilgili değerlendirmelerde kaynak zikretmeye ehemmiyet verilmesi gibi özellikleriyle İbn Hacer’in şerhi telif açısından öne çıkmaktadır.

4. Şârihlerin Temel Aldıkları Kaynaklar

Her iki şârihin kullandığı kaynaklar büyük oranda birbirine benzerdir. Şârihlerin kitap ismi vererek belirttikleri kaynaklar genellikle siyer, hadis ve lügat kitaplarıdır.

Cevcerî, sarf, nahiv ve belâgat değerlendirmelerinde kaynak vermezken, İbn Hacer ise eser ismi zikretmeksizin müellif ismi vererek alıntı yapmaktadır. Lügat açıklamalarında ağırlıklı olarak İsmâil b. Hammâd el-Cevherî’nin (ö. 400/1009), *es-Sihâh Tâcü’l-luğa sıhâhu’l-‘Arabiy-*

32 Bk. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Minehu’l-Mekkiyye*, 108, 113-114, 254-255, 342, 419, 427.

33 İbn Hacer el-Heytemî, *el-Minehu’l-Mekkiyye*, 308.

34 Bk. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Minehu’l-Mekkiyye*, 11.

35 İbn Hacer el-Heytemî, *el-Minehu’l-Mekkiyye*, 446

36 İbn Hacer, *el-Minehu’l-Mekkiyye*, 335, 370, 373, 381, 439, 500.

ye adlı eserinden istifade ettiği görülen şârihlerin, nahiv, sarf ve belâgat ile ilgili tahlillerde Sîbeveyhi (ö. 180/796) ile Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]), Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî (ö. 354/965) ve İbn Nübâte el-Mısrî (ö. 768/1366) gibi şairlerin divanlarından istişhâdda buldukları görülmektedir. Kasidede anlatılan tarihi olayların açıklanmasında hadis kaynakları olarak çoğunlukla *Sahîh-i Buharî* ve *Sahîh-i Müslim* olmak üzere; İbn Mace (ö. 273/887), Ebû Davûd es-Sicistânî (ö. 275/889) ve Muhammed b. İsâ Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'leri ile hadis kaynağı olmamalarına rağmen Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ fî ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı eseri ile Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Delâ'ilü'n-nübüv-ve* adlı eserleri kullanılmıştır. Siyer kaynakları olarak ise İbn İshak'ın (ö. 151/768) *el-Meğâzî*, İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye* ve İbn Seyyidinnâs el-Ya'merî'nin (ö. 734/1334) *Uyûnü'l-eser fî fûnü'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer* adlı eserleri zikredilmiştir.

İbn Hacer'in kullandığı kaynaklar Cevcerî ile benzer olsa da konuları işleme hususunda ondan ayrılmaktadır. İbn Hacer değindiği ilim alanının usul kaynaklarından da alıntılar yapmakta, bazı yerlerde hadisleri isnad yönünden incelemekte, aynı konudaki farklı rivayetlerin nasıl cem edileceğini açıklamakta ve Cevcerî'ye oranla daha fazla özgün yorumlarda bulunmaktadır. Ayrıca İbn Hacer'in Ehl-i Kitap'la ilgili meselelerde Tevrat ve İncil'den alıntı³⁷ yapmış olması, kullanılan kaynakların çeşitliliği bağlamında dikkat çeken bir diğer husustur.

5. Şerhlerin Ortak Yönleri

Kaside-i Hemziyye üzerine yazılan bu iki şerh arasında özellikle kaynakların kullanımında büyük benzerlikler bulunmaktadır. İbn Hacer'in Cevcerî'nin eserini okuduğu ve birçok yerde ona atıf yaptığı göz önüne alındığında bu durum tabii gözükmemektedir. İki şerh arasındaki bu benzerliklerin sebeplerini birkaç madde halinde şöyle açıklayabiliriz:

- İbn Hacer'in eserini kaleme alırken Cevcerî'nin şerhini kendisine esas alması ve adeta onun eksik bıraktığı noktalara yoğunlaşması.
- Kullanılan temel kaynakların benzer veya aynı olması. Zira kaside şerhlerinde şiirlerin girift yapısından dolayı, lügat, gramer ve belâgat tahlillerinde istifade edilecek kaynaklar büyük oranda aynıdır.

37 İbn Hacer, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 415.

Ayrıca bu kaside özelinde siyer konusunu işlediği göz önüne alındığı takdirde ilgili bölümde kullanılan kaynakların benzer olması kaçınılmazdır.

c. Her iki âlimin tasavvuf kimliği ile öne çıkan hocalardan eğitim görmüş olması.

d. Her iki âlimin de Şafii fıkhı alanında önemli şahsiyetler olması ve aralarında yaklaşık bir asır olmasına rağmen Mısır'da yaşamış olmaları sebebiyle ilmî görüşlerini, önceliklerini ve metotlarını etkileyen aynı medrese ekolünden yetişmeleri, yakın görüşe sahip hocalarda tahsil görmeleri gibi birçok ortak noktanın bulunması.

e. Her iki şerhin birbirine benzemesi daha ziyade lügat açıklamaları ve i'râb tahlillerinde aynı kaynakları kullanmak gibi temel teknik konularda görülmektedir. Beyitlerin incelendiği bölümde konuyu ele alış tarzı, kaynakların incelenmesi, öncelikler, tercihler, vurgular, yapılan nakiller ve bunların üzerine yapılan özgün değerlendirmelere bakıldığı zaman her iki şerh arasında detaya dair birçok farklılık olduğu görülmektedir.

6. Örnekler Üzerinden Görüş Ayrılıklarının Değerlendirilmesi

Birçok ilmî disiplinde nihai olarak görüş birliğine varılmamış konular mevcuttur. Haddizatında bu durum ilmî çalışmaların dinamik yapıya sahip olmasının göstergelerinden biridir. Bu başlıkta her iki müellifin kasidenin beyitlerini açıklarken takip ettikleri metodu daha iyi anlama adına, İbn Hacer'in Cevcerî'den ayrıldığı Arap dili alanı ile ilgili konulara değinilecektir. Fikir ayrılığının mahiyetinin anlaşılması ve bakış açısının tespiti açısından dört örnek verilecektir:

269 - وَأَثَارَتْ بِأَرْضِ مَكَّةَ نَفْعًا * ظَنَّ أَنَّ الْعُدُوَّ مِنْهَا عِشَاءُ

Mekke'yi öyle bir toz kütleli kapladı ki, sabah vakti akşam zannedilir oldu.

1. Kasidenin 269. beytinde geçen "عِشَاءُ" kelimesinin sözlük anlamı: Cevcerî ilgili beyitte geçen "عِشَاءُ" kelimesi ile ilgili yaptığı açıklamadan hemen önce "العشِيَّةُ" ve "العشي" kelimelerini de zikrederek üçünün "güneşin batması ile karanlığın çökmesi arasında kalan zaman dilimi olarak" şeklinde aynı anlama geldiğini ifade etmektedir. İbn Hacer ise kelimenin

Cevcerî tarafından yanlış açıklandığını ifade etmekte ve “عِشَاءَ” kelimesinin “yatsı vakti” anlamına geldiğini, ancak müellifin bu kelimenin birinci harfi olan “ayn” harfini fethalı yazdığını, akabinde “güneşin batması ile karanlığın çökmesi arasında kalan zaman dilimi olarak” açıkladığını ve bunun hatalı olduğunu söylemektedir.³⁸

Cevcerî'nin “عِشَاءَ” kelimesi ile ilgili yaptığı açıklamadan hemen önce “العِشِيَّةَ” ve “العِشِيَّ” kelimelerini de zikrederek üçünün aynı anlama geldiğini ifade etmesi, “عِشَاءَ” kelimesinin ilk harfini fethalı bir şekilde değerlendirmede göstermektedir. Nitekim sözlüklerde de bu kelimelerin aynı anlama geldiği ifade edilmektedir.³⁹ İbn Hacer'in Cevcerî şerhini okuduğu nüshada böyle bir hata olması muhtemeldir. “عِشَاءَ” kelimesindeki “ayn” harfinin fethalı⁴⁰ okunması durumunda kelime “akşam yemeği” anlamına gelir ki bu durumda İbn Hacer'in eleştirisi haklı olacaktır.

8- تَتَّبَاهِي بِكَ الْعُصُورُ وَتَسْمُو * بِكَ عَلِيَاءَ بَعْدَهَا عَلِيَاءَ

Asırlar seninle övünür ve yükseklere doğru yükseldikçe yükselir.

2. Sekizinci beyitte geçen “تَسْمُو” fiilinin anlamı: Cevcerî bu beyte anlam verirken, özellikle Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem olmak üzere tüm zamanların onunla iftihar edip yüceltiğini ifade etmektedir. Devamında bu iftihar ve yücelmenin kıyamete kadar hatta daha ötesine kadar devam edeceğini belirterek, O'nun fazilet ve kemalinin her asırda artarak devam edeceğini söylemektedir.⁴¹ İbn Hacer ise şiirde geçen “تَسْمُو” ifadesinin genelin anladığı şekilde “başkasını yüceltmek” olmadığını sadece “yücelmek” anlamına geldiğini ifade etmektedir. Buna göre zaman Hz. Peygamber ile yücelip şereflenmektedir. Dolayısıyla Cevcerî'nin ifade ettiği “zaman geçtikçe Hz. Peygamber'in fazilet ve yüceliği artmaktadır” şeklindeki anlam doğru değildir. Aradaki ince fark iyice düşününce ortaya çıkacaktır. Cevcerî bu ince anlamı kaçırmıştır.⁴²

Esasında Cevcerî'nin İbn Hacer'den farklı bir şey söylemediği gö-

38 İbn Hacer, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 458.

39 Halil b. Ahmed, “aşv”, 3/165; Cevherî, “aşa”, 6/2426.

40 Bu durumda kelime akşam akşam yemeği anlamına gelmektedir. Halil b. Ahmed, “aşv”, 3/165; Cevherî, “aşa”, 6/2427.

41 *Cevcerî, Hayru'l-kirâ*, (Fezullah Efendi, 1672), 7b.

42 İbn Hacer, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 107.

rûlmektedir. Nitekim Cevcerî, beytin anlamını verdiği bölümde konuyu şöyle açıklamaktadır: “Hz. Peygamber’in mevcut olduğu her asır O’nun varlığı sebebiyle iftihar etmektedir.” Bu anlam özü itibariyle İbn Hacer’le aynı doğrultudadır. Muhtemelen İbn Hacer’in eleştirdiği cümle şudur: “فهو في كلِّ عصر متزايد الكمال/O’nun, her asırda kemali artmaktadır.” İlk bakışta bu cümlenin, İbn Hacer’in ifade ettiği gibi “zaman geçtikçe Hz. Peygamber’in fazilet ve yüceliği artmaktadır” anlamına gelmektedir. Ancak Cevcerî, İbn Hacer’in eleştirdiği bu cümleyi “Kim İslâm’da iyi bir çığır açarsa açtığı çığırın ecri ve kendisinden sonra, onunla amel edenlerin ecirleri kıyamete kadar devam eder”⁴³ hadisini aktardıktan sonra ifade etmektedir. Dolayısıyla iki müellifin aynı anlamı verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

184 - بِالذِّي فِيهِ لِلْعُقُولِ اهْتِدَاءٌ * أَوْ عَجَبًا لِلْكَفَّارِ زَادُوا ضَلَالًا

Kâfirlerin yaptığı şaşılacak bir şeydir, Akılları hidayete erdiren (Kur’ân’ı görünce) sapkınlıkları arttı.

3. Kasidenin 184. beytinde geçen İsm-i Mevsûl’un (الذِّي) i’râbı: Cevcerî kasidenin bu beytinde “الذِّي” kelimesini mübteda, “كتاب” kelimesini haber olarak i’râb yapmıştır. Cevcerî bu şekilde tercih ettiği i’râbı “el-ma’nâ” bölümünde beyte anlam verirken de destekleyerek burada şairin müşrikleri bu taleplerinden dolayı kınadığını ifade etmektedir. İbn Hacer ise ism-i mevsûlu müstakil bir cümleye mübteda yapmak yerine bir önceki beyte atfederek Cevcerî’yi bu beyti önceki ve sonraki beyitlerden anlam açısından kopardığı gerekçesiyle eleştirmekte ve kendi görüşünün daha doğru olduğunu söylemektedir.⁴⁴

Öncelikle konu gramer kuralları açısından değerlendirildiğinde her iki görüş de doğru kabul edilebilir. Burada farklı şekilde i’râb vermek tercih sebebiyle ortaya çıkan bir durumdur. Cevcerî bu beytin başındaki “vav” harfini atıf harfi olarak görmek yerine, isti’nâfiyye yapmış ve beytin önceki beyitle bir bağlantısının olmadığını tercih etmiştir. Ancak İbn Hacer, bir önceki beyitle anlam bağı olduğunu düşünerek “vav” harfini atıf harfi olarak değerlendirmiştir. Kanaatimizce önceki beytin anlamına da bakıldığı zaman İbn Hacer’in tercihinin daha doğru olduğu gözükmektedir. Zira şairin bir önceki beyitte⁴⁵ ifade ettiğine göre kâfirle-

43 Müslim, “Ticârât”, 45.

44 İbn Hacer, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 380-381.

45 أَوْ عَجَبًا لِلْكَفَّارِ زَادُوا ضَلَالًا * بِالذِّي فِيهِ لِلْعُقُولِ اهْتِدَاءٌ /Kâfirlerin yaptığı şaşılacak bir şeydir, Akılları hidayete erdiren (Kur’ân’ı görünce) sapkınlıkları arttı.

rin apaçık hidayete davet eden Kur'ân'a iman etmeyip, Hz. Peygamber'in göğe çıkmasını ve oradan bir kitap indirmesini istemeleri birbirine bağlı hususlardır.

4. Kasidenin 96. ve 103. beyitlerindeki belâgat tercihleri:

96 - فَنِيَّةٌ يَبْتُؤُوا عَلَىٰ فِعْلِ خَيْرٍ * حَمِدَ الصُّبْحِ أَمْرَهُمْ وَالْمَسَاءِ

Bir grup yiğit geceleyin hayırlı bir işe karar verdiler, gece ve gündüz bu yaptıklarını övmüştür.

103 - كُلُّ أَمْرٍ نَابَ التَّيْبِينَ فَالْتَيْبِ * دَةٌ فِيهِ مَحْمُودَةٌ وَالرَّخَاءِ

Peygamberlerin darlıkta ve bollukta yaptığı her şey övgüye değerdir.

Cevcerî bu beyitlerde “الصُّبْحِ” ve “الْمَسَاءِ” ile “الرَّخَاءِ” ve “الشَّدَّةَ” kelimelerinde mukabele sanatı olduğunu tespit etmiştir. İbn Hacer ise burada tıbâk sanatı olduğunu ve Cevcerî'nin bu tespitinin “Art arda iki karşıt anlamlı kelimenin tek cümlede bulunması” şeklindeki tıbâk tanımına göre yanlış olduğunu ifade ederek kendi görüşünün daha evlâ olduğunu söylemektedir.⁴⁶

Bedî' sanatının sık görülen iki uygulaması olan tıbâk ve mukabele ile ilgili bunların; müstakil farklı iki bedi sanatı olduğu veya mukabele-nin tıbâk'ın alt başlığı olduğu şeklinde muhtelif görüşler mevcut olsa da⁴⁷ genel kabule göre tıbâk'ın tanımı İbn Hacer'in yaptığı şekildedir.⁴⁸ Bu örnekte ise Cevcerî muhtemelen mukabele ile tıbâk terimlerini aynı anlamda kullanmakta veya bu iki beyitteki mukabele sanatının beyitlerdeki iki tıbâk sanatından mürekkep olduğunu düşünmektedir. Nitekim Kazvînî⁴⁹ mukabele'nin iki tıbâk sanatından mürekkep olabileceğini ifade etmektedir. İbn Hacer'in Cevcerî'yi eleştirirken tıbâk'ın bu tanımına⁵⁰ göre kaydını düşmesi ve Cevcerî'yi mutlak anlamda yanlış yapmakla itham etmemesi de bu görüşü desteklemektedir.

46 İbn Hacer, *el-Minehu'l-Mekkiyye*, 238.

47 Bazı dilciler İbn Hacer'in tanımını yapmak kaydıyla mukabele sanatını, müstakil olarak kabul etmeyip tıbâk'ın bir kısmı olarak kabul etmektedir. Kazvînî, *el-İzâh*, 259; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğ*a, 322.

48 Kayrevânî, *el-Umde*, 1/565; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 423.

49 Kazvînî, *el-İzâh*, 259.

50 Art arda iki karşıt anlamlı kelimenin tek cümlede bulunması.

7. İstîşhâd Kaynakları Üzerinden Karşılaştırma

Sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde bir kelimenin/cümlenin anlamının değerlendirilmesi, lafız ve kullanımının doğruluğuna delil getirmek amacıyla kullanılan istîşhâd lûgat olarak “şahit göstermek, şahit getirmek” anlamındadır. “شهد” kökünden türetilen kelime “istif‘âl” babından masdardır. İstîşhâd yerine ihticâc ve istidlâl kelimeleri de kullanılmaktadır. Şâhidle dilbilgisi kuralının veya ifadenin doğruluğunun kanıtlanması amaçlanır.⁵¹

Cevcerî şerhinde istîşhâda fazla başvurmamıştır. Nitekim müellif ikisi lûgat, biri nahiv konusunda olmak üzere üç yerde ayet,⁵² bir yerde lûgat açıklaması yaparken hadis,⁵³ dört yerde de şiir⁵⁴ ile istîşhâd etmiştir. İbn Hacer ise eserinde birçok yerde ayet,⁵⁵ hadis ve şiirle⁵⁶ istîşhâda bulunmuştur. İbn Hacer eserinde genellikle kendi görüşünü belirttiikten sonra ayet, hadis, klasik şiir ve bazı durumlarda da mesel ve günlük kullanımlarla⁵⁷ istîşhâda bulunmaktadır. İbn Hacer’in eserinde istîşhâd hususunda Cevcerî’den daha kapsamlı ve derinlemesine tahlil metodu takip ettiği söylenebilir. İstîşhâd konusunda ayetleri öncelediği görülen İbn Hacer, istîşhâda bulunduktan sonra istîşhâd kaynağı ile ilgili âlimlerin görüşlerine ve karşıt fikirlere de yer vererek konuyu detaylı bir şekilde açıklama yoluna gitmektedir.

8. Cevcerî ve İbn Hacer’in Sonraki Şerhler Üzerindeki Etkileri

Yukarıda eserlerini incelediğimiz şârihlerden sonraki dönemlerde *el-Kasîdetü’l-hemziyye* üzerine şerh yazan âlimlerin en çok etkilendiği eserin İbn Hacer’in şerhi olduğu görülmektedir. Ulaşabildiğimiz *Hemziyye* şerhleri arasında Süleymân el-‘Uceylî’nin (ö. 1204/1790), *el-Futûhâtu’l-Ahmediyye bi’l-minehi’l-Muhammediyye*, Muhammed Ben-nîs’in (ö. 1214/1800) *Levâmi’u envâri’l-kevkebi’d-dürri fi şerhi Hemziyyeti’l-Bûsîrî*, Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe’nin (ö. 1224/1809), *el-Envâ-*

51 İbn Manzûr, “şhd”, 3/238-242; Durmuş, “İstîşhâd”, 23/396.

52 Cevcerî, *Hayru’l-kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 10b, 51a, 56a.

53 Cevcerî, *Hayru’l-kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 97a.

54 Cevcerî, *Hayru’l-kırâ*, (Feyzullah Efendi, 1672), 64a-b, 111a,

55 Bk. İbn Hacer, *el-Minehu’l-Mekkiyye*, 75, 113, 115, 126, 132, 140, 142, 265, 289, 422.

56 İbn Hacer, *el-Minehu’l-Mekkiyye*, 109, 112, 124, 125, 138, 141, 282.

57 İbn Hacer, *el-Minehu’l-Mekkiyye*, 134, 138, 269, 416.

ru'l-Kudsiyye fî Şerhi Kasîdeti'l-Hemziyyeti li'l-Bûsîrî eserleri İbn Hacer'in şerhinin özeti mahiyetinde kaleme alınmışlardır. Şihâbuddîn es-Sünbâtî de (ö. 995/1586?), *Şerhu'l-Hemziyye fî medhi hayri'l-beriyye* adlı eserinde Cevcerî ve İbn Hacer'in şerhlerinin çok uzun olduğunu söyleyerek ikisini özetlediğini anlatmaktadır.⁵⁸

İbn Hacer'in şerhi diğer şerhleri etkilemenin yanı sıra birçok hâşiye de konu olmuştur. Eserle ilgili kaynaklarda ondan fazla hâşiye yazıldığı tespit edilmiştir:

1. Ahmed el-Cevherî (ö. 1023/1614), *İntikâu'l-Minehi'l-Mekkiyye*.⁵⁹

2. Abdalberr b. Abdilkadir el-Feyyûmî (ö. 1071/1661), *Hâşiyetün 'Alâ Şerhi'l-Hemziyye*.⁶⁰

3. İsmail b. Abdirrahman el-Bilbîsî (ö. 1179/1765), *Hâşiyetün 'Alâ Şerhi'l-Hemziyye*.⁶¹

4. Ebu'l-Mekârim Necmuddîn el-Hanefî (ö. 1181/1767), *Enfesu Nefâisi'd-Dürer 'Alâ Şerhi'l-Hemziyyeti li İbn Hacer*.⁶²

5. Muhammed b. Ali eş-Şenevânî (ö. 1233/1817), *Hâşiyetün 'Alâ Şerhi'l-Hemziyye*.⁶³

6. Muhammed b. Ahmed et-Tabakcelî (ö. 1265/1849), *el-Mevâhibu'l-İlâhiyye alâ'l-Minehi'l-Mekkiyye*.⁶⁴

7. Mahmud b. Abdi'd-Dâim Neşşâbe (ö. 1308/1890), *Hâşiyetün 'Alâ Şerhi'l-Hemziyye*.⁶⁵

8. Abdurrahman b. Selâhiddin el-Ezherî, *el-Fevâidu'l-Mansûriyye 'Alâ Şerhi'l-Hemziyye*.⁶⁶

9. Ahmed b. Muhammed eş-Şerkâvî (ö. 1318/1900), *Hevâşi 'alâ Şer-*

58 Sünbâtî, *Şerhu'l-kasîdeti'l-Hemziyye*, 1b.

59 Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 2098.

60 İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/498.

61 Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/317; Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 2098.

62 Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/135; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/337.

63 İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/359; Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 2099.

64 Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/18.

65 Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 12/196.

66 Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 2099.

hi Hemziyyeti'l-Bûsîrî.⁶⁷

10. Muhammed Şelebî (ö. 1346/1926), *el-Menâhîcu'l-Mekkiyye*.⁶⁸

11. Ebû Ali Hasan el-Hâcc el-Fâsî (ö. 1376/1956), *Hâşiyetün 'Alâ Şerhi'l-Hemziyye*.⁶⁹

Sonraki dönemde yazılan *Hemziyye* şerhlerinde Cevcerî'nin etkilediği tek şerhin İbn Hacer'in şerhi olduğu gözükmektedir. Zira matbu veya yazma olarak nüshasına ulaştığımız şerhler arasında İbn Hacer dışında Cevcerî'den bahsedilen şerhler Şihabuddîn Sünbâtî⁷⁰ ile Süleymân b. Ömer el-'Uceylî'nin⁷¹ şerhleridir. Giriş bölümlerinde Cevcerî'nin eserinden bahseden her iki müellifin ondan alıntı yapmadığı ve ağırlıklı olarak İbn Hacer'in şerhinden etkilendikleri görülmüştür.

Sonuç

Arap edebiyatında önemli bir konuma sahip olan kaside geleneğinin en bilinen şekillerinden biri medih kasideleridir. Edebiyat tarihçisi ve tenkitçisi birçok isme göre bu akımın en önemli temsilcilerinden birisi de *Kasîdetü'l-Bürde* ve *el-Kasîdetü'l-hemziyye* adlı eserleriyle bilinen Bûsîrî'dir. İlim dünyasında büyük şöhrete sahip olan bu kasideler edebî özellikleriyle birçok çalışmaya konu olmuştur. *el-Kasîdetü'l-hemziyye*'nin tedarik edilen en eski şerhi *Hayru'l-kırâ fî şerhi Ümmi'l-kurâ* ile en kapsamlı şerhi olan *el-Minehu'l-Mekkiyye fî şerhi'l-Hemziyye* eserlerinin mukayeseli bir şekilde muhteva, üslup, metot, lügat açıklamaları, i'râb tahlilleri, belâgat değerlendirmeleri ve kullanılan istişhâd kaynakları açısından incelendiği bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

İbn Hacer el-Heytemî eserini kaleme alırken Cevcerî'nin *Hemziyye* şerhinden yararlanmıştı. Giriş bölümünde eserden övgüyle bahseden İbn Hacer, devamında altmıştan fazla yerde Cevcerî'ye atıf yaparak eleştiri, alıntı ve değerlendirmelerde bulunmuştur. İbn Hacer'in bu yönde bir açıklaması olmasa da kasidenin daha iyi anlaşılması için kapsamlı bir şerhe ihtiyaç duyduğunu söylemesi Cevcerî'nin şerhinin bu konuda eksik

67 Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 2/127.

68 Brockelmann, *GAL*, 5/99.

69 Habeşî, *Câmi'u's-şurûh*, 2099.

70 Sünbâtî, *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hemziyye*, 1b.

71 Uceylî, *el-Futûhâtu'l-Ahmediyye*, 3.

kaldığını düşündüğü anlaşılmıştır. Nitekim Cevcerî'nin özellikle belâgat tahlilleri bölümündeki muhtasar açıklamalarının aksine İbn Hacer'in bu bölümde ıstılah bilgilerine de yer vererek yaptığı teferruatlı açıklamalar bu iddiayı güçlendirmektedir. Cevcerî'nin eserinde ilk 27 beyit hariç kasideyi konularına göre ayırarak şerh etmesi, girişte verdiği örneklerle zenginleştirilmiş derinlemesine arûz ve kâfiye bilgileri ve teferruatlı lügat açıklamaları bölümüyle İbn Hacer'in şerhinden pozitif olarak ayrılmıştır. İbn Hacer'de lügat açıklamaları ve arûz-kâfiye bilgileri Cevcerî'ye göre daha kısadır. Her iki eserde de i'râb tahlilleri bölümünün teferruatlı olduğu tespit edilmiştir. Ancak İbn Hacer'in bu bölümdeki ayet, şiir, mesel istişhâdları, ıstılah açıklamaları ve bol miktarda kaynak-müellif ismi vererek yaptığı alıntılarının yoğunluğu bariz bir şekilde dikkati celp etmiştir. Beyitlerde anlatılan olayların tahlil edildiği ve Cevcerî'nin "el-ma'nâ" başlığıyla açtığı kısım her iki eserde de araştırmacı-analizci bir hüviyete sahiptir. Her iki müellifin bu bölümde kasidenin konusuna paralel olarak muteber hadis ve siyer kaynaklarını kullandığı görülmüştür. İbn Hacer'in bu bölümde konuyu daha anlaşılır kılma adına "fâide" ve "tenbîh" başlığıyla açtığı müstakil başlıklar ile Cevcerî'nin "el-edille" başlığıyla açtığı bölümler, kaynakça işlevi görmesiyle dikkate değerdir. Cevcerî'nin eseri *el-Kasîdetü'l-hemziyye*'nin ilk şerhlerinden olmanın da avantajıyla İbn Hacer'i etkilediği görülmekle beraber; kendisinden sonra yazılan *Hemziyye* şerhleri üzerindeki büyük etkisi ve zengin muhtevasıyla İbn Hacer'in şerhinin daha kapsamlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bir diğer ifade ile İbn Hacer'in şerhi Cevcerî'nin şerhinin adeta mütemmim bir cüzü mahiyetindedir.

Kaynakça

Ahlwardt, Wilhelm. *Die Handschriften Verzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin*. 10 Cilt. Berlin: A. Asher & Co., 1895.

Aslan, Zahir, Sevinç, Rıfat Resul. "Muhammed el-Cevcerî ve Hayru'l-Kirâ fî Şerhi Ummi'l-Kurâ Adlı Eseri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (Temmuz 2021): 532-565.

Aslan, Zahir. "Kasîde-i Hemziyye ve Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Akademik-Us* 5/1 (Haziran 2021): 61-87.

Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-‘ârifîn esmâ’ül-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955.

Brockelmann, Carl. (*Geschichte der arabischen Litteratur*) *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. çev. Abdühalim en-Neccâr. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 5. Basım, ts.

Cevcerî, Muhammed. *Hayru'l-kirâ fî şerhi Ümmi'l-kurâ*. Ankara: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 1672, 108 vr. <http://ktp.isam.org.tr/?url=ktpgenel/findrecords.php>.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh fi'l-luğa*. 6. Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâÿîn, 1987.

Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1990.

Durmuş, İsmail. "Şiir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/144-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Durmuş, İsmail. "İstişhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi' fî târihi'l-edebi'l-Arabî*. Beyrut: Dâru'l-cil, 1986.

Habeşî, Abdullah Mahmud. *Câmi's-surûh ve'l-hevâşî*. Abu Dabi: el-Mecme'u's-Sekâfî, 2004.

Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

Hemedânî, Kifâyetullah. "el-Medîhu'n-nebevî 'inde şuarâi'l-Arabiyyeti'l-bâkistaniyyîn". *Pencap Üniversitesi, Mecelletü'l-Kısmi'l-Arabî* 25

(2018), 123-142.

İbn Hacer el-Heytemî. *el-Minehu'l-Mekkiyye fî şerhi'l-Hemziyye el-musemmâ Efdalu'l-kırâ li-kurrâi Ümmi'l-kurâ*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2. Basım, 2005.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifîn*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

Kazvînî, Hatîb. *el-Îzâh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Kayrevânî, İbn Reşîk. *el-Umde*. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 2000.

Merâğî, Ahmet Mustafa. *'Ulümü'l-belâğa*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1993.

Mübarek, Zeki. *el-Medâihu'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Mehcetti'l-Baydâ, 1935.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdalbâki (Kahire: y.y. 1955).

Rıdvan, Muhammed. *Târîhu'n-nekdi'l-edebî fî'l-Endelüs*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1993.

Sekkâkî, Ebû Ya'kûb. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1987.

Sünbâtî, Şihabuddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdulhak. *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hemziyye fî medhi hayri'l-beriyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmesevî, 445, 52 vr.

Uceylî, Süleymân b. Ömer. *el-Futûhâtu'l-Ahmediyye bi'l-minehi'l-Muhammediyye*. Mısır: el-Matbaatu'l-Hayriyye, 1303.

Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A'lâm kâmusü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.